

Veljko Rus

DELITEV DELA

Funkcionalistične teorije obravnavajo predvsem progresivne in integrativne učinke delitve dela, marksistične teorije pa obravnavajo predvsem desintegrativne in elienativne učinke delitve dela.

V prispevku skušam opozoriti na enostranost enih in drugih teorij in nakazati protislovno naravo delitve dela. Delitev dela v sodobnih industrijskih družbah obravnavam kot protislovje med tehnično in družbeno delitvijo dela, ki se manifestira v protislovjih med nenehno industrializacijo in profesionalizacijo dela. Medtem ko se z industrializacijo stopnjujejo fragmentacija, deintelektualizacija in alienacija dela, se s profesionalizacijo dela, ki poteka hkrati, producirajo nasprotni učinki.

Functionalistic theories are focused primarily on progressive and integrative effects of division of labour while marxist theories prefeare to stress alienative and desintegrative effects of division of labour.

In this paper I am traying to demonstrate one-sided aproach of both theories. In addition I am describing the contradictory nature of division of labour as an opposition between technical and social division of labour. This opposition is manifested by contradiction between industrialization of work and professionalization of labour; the industrialization of work increasis fragmentation of work, decreaseis skill and increasis alienation at work, while the professionalization has at the same time the opposite effects.

delitev dela, industrializacija dela, profesionalizacija dela, ukinitve delitve dela, osvoboditev dela

Razlika med Marxom in Durkheimom

Durkheimovo pojmovanje delitve dela je doživelo različne, celo nasprotujoče ocene. B. Turner na primer meni, da je bil Durkheim

»radikalno kritičen do obstoječe družbe. Dejal je, da vodi pogodbeno družba, ki poudarja denar, materialne dobrine in uspeh in ki temelji na razcepljenih moralnih načelih, v poslabšanje človekovega družbenega položaja. Še posebej je problematična moralna zmeda, občutek nesmiselnosti in brezciljnosti življenja, zaradi katerih človek ne ve kaj naj bi počel z na novo odkrito blaginjo industrijske družbe.«¹

Marksisti ocenjujejo Durkheimovo pojmovanje delitve dela kot konservativno. Durkheim je namreč industrijske konflikte med delom in kapitalom označeval kot primer anomične delitve dela, namesto da bi prav v uporuh delavskega razreda proti kapitalistični delitvi dela videl zasnovo nove morale oziroma porajanje nove

solidarnosti. »Štrajk industrijskih delavcev ni znak anomije ali »breznormnosti«, ampak povsem »normalna« in »zdrava« opozicija proti kapitalistični eksploataciji na osnovi boja delavskega razreda.«² Po Swingewoodovem mnenju »Durkheim ni bil nasprotnik kapitalizma, saj je s svojimi predlogi o moralno regulirani, neanomični družbi poklicnih korporacij izločil problem eksploatacije in razredne dominacije«. . . V tem je ključna razlika med Durkheimom in Marxom, pravi Swingewood in nadaljuje: »V nasprotju z Marxovim pojmom odtujitve se Durkheimov pojem breznormnosti ne nanaša na ekonomsko organizacijo družbe in na kapitalistično obliko produkcije, ampak jo povsem ignorira.«³ Durkheim je utemeljeval nujnost normativne regulacije znotraj kapitalistične ekonomije z namenom, da bi podprl družbeno harmonijo, torej prav tisto, kar je bilo glavna tarča Marxove kritike.«⁴

Če primerjamo obe oceni z Durkheimovimi teksti, bomo zlahka ugotovili, da sta enostranski, najbrž zaradi tega, ker sta polemični in ne analitični. Nanašata se na različne dimenzije Durkheimovega pojmovanja delitve dela in se zaradi tega tudi med seboj razlikujeta. Toda če skušamo napraviti bolj celovito oceno Durkheimovega dela, bi lahko rekli, da je bil Durkheim radikalno kritičen do obstoječe kapitalistične družbe, ni pa bil revolucionaren v svoji viziji preseganja obstoječe kapitalistične družbe. Zelo je blizu Marxu tedaj, ko kritizira kapitalistično delitev dela, saj vidi v ekonomski determinaciji delitve dela vir nenormalne oziroma anomične delitve dela in v razrednem značaju delitve dela vir prisilne delitve dela. Te ugotovitve so skoraj identične s tistimi, ki jih srečamo v zvezi z Marxovim pojmovanjem delitve dela.

Razlike so torej v perspektivi: Marx govori o negaciji obstoječih protislovij in vidi razrešitev obstoječih protislovij v diktaturi proletariata, Durkheim pa prav tako govori o negaciji obstoječih protislovij, vendar vidi rešitev v korporativistični regulaciji družbenih procesov delitve dela in ne v diktaturi proletariata.

Če hočemo torej razjasniti razlike med Marxovim in Durkheimovim pojmovanjem delitve dela, se moramo osredotočiti predvsem na pojem delitve dela pri teh dveh mislecih in pa na metodologijo, ki jo v svojih delih uveljavljata. V zvezi s tem moramo najprej ugotoviti, da obravnava Marx delitev dela kot protisloven proces, ki vsebuje tako pozitivne kot tudi negativne elemente, medtem ko obravnava Durkheim delitev dela kot povsem pozitiven in neprotisloven proces. Od kod te razlike med dvema velikima mislecema, ki sta si bila skoraj sodobnika? Teoretičen razlog za to bi lahko iskali v različni metodologiji: Marx obravnava dejanski proces delitve dela, tak, kakršen se je odvijal pred njegovimi očmi v tedanji kapitalistični družbi, medtem ko obravnava Durkheim idealni proces delitve dela, tak, ki naj bi se odvijal v kapitalistični družbi potem, ko bi bila le ta očiščena vseh nasilnih in neenakopravnih razmerij med ljudmi; Marxova analiza je torej historična, Durkheimova pa moralistična. Marx je z analizo konkretnih procesov delitve dela razkrival družbena protislovja, ki so tem procesom botrovala. Možnost preraščanja kapitalistične delitve dela je videl v intenziviranju nasprotij, ki bodo družbo pripeljala do nevdržnega stanja in s tem do ukinitve obstoječe delitve dela. Durkheim je gledal na delitev dela kot na harmoničen in neprotisloven proces, ki ga deformirajo le okoliščine, v katerih ta proces delitve dela poteka. Na ta način je iz procesa delitve dela eksternaliziral vsa nasprotja, ki v njem tlijo, in iskal rešitev izven njega – v ustrezni pravni in moralni regulaciji družbenega okolja. Marx je v notranjih protislovjih in v socialnih konfliktih videl sile, ki bodo negirale anomičnost, Durkheim pa je videl v socialnih konfliktih vir anomičnosti. Za Marxa je bil boj vir nove solidarnosti in torej tudi konstitutivni element nove morale, za Durkheima pa je bil vir nove solidarnosti v odpravi konfliktov in uresničevanje čiste, spontane delitve dela. Marx je odkrival možnosti preseganja ob-

stoječega stanja znotraj zgodovinske realitete, Durkheim pa izven nje – v nezgodovinski idealiteti.

Vendar pa Durkheima ne moremo proglasiti za moralista samo zaradi iskanja normalne oziroma idealne oblike delitve dela. Ne moremo ga proglasiti za moralističnega sociologa⁵ ne samo zaradi tega, ker se je sam ograževal v uvodu svoje knjige od dotedanjih moralističnih teorij o delitvi dela, ampak tudi zaradi tega, ker normalna delitev dela ni samo moralni ideal, ampak je tudi obča dialektika. Medtem ko pravi Durkheim, da je »edini način objektivnega ocenjevanja delitve dela v tem, da se le-ta proučuje najprej povsem teoretično, da se raziše, čemu služi in s čim je pogojena« in da se z njo ravna kot z »objektivnim dejstvom«,⁶ pravi Marx, da se »splošna narava proizvodnje uporabnih vrednosti oziroma dobrin ne menja zaradi tega, ker se izvaja za kapitalista in pod njegovo kontrolo. Zaradi tega moramo proces dela najprej proučiti neodvisno od katerekoli določene družbene oblike«.⁷

Zgodovinska metoda torej ni v tem, da se ne obravnava splošnejših oblik delitve dela, ki jih srečujemo v večih ali celo v vseh družbenih formacijah. Nasprotno: omejevanje analize samo na posamezno zgodovinsko obdobje vodi v historicizem oziroma v historicistični pozitivizem, ki je nedialektičen zaradi tega, ker ne obravnava zgodovinskega procesa delitve dela kot spleta sinhronega dialektičnega delovanja splošnega, posebnega in posamičnega v konkretnem procesu, ampak tak konkretni proces abstrahira, ker v njem obravnava samo tisto, kar je v njem specifično in enkratno. Takšna konkretnost zgodovinske analize je dejansko abstrakcija konkretnega od splošnejših zakonitosti družbenega dogajanja. Prav to pa zelo pogosto počno sodobni marksistični teoretiki, ko skušajo razprave o sodobnih družbenih procesih speljati iz akademske splošnosti nazaj v živo realnost vsakodnevne družbenega dogajanja, pri tem pa pozabljajo na zgodovinsko kontinuiteto in na tiste dimenzije, ki niso pogojene s trenutno situacijo.

Durkheim je torej skušal z analizo normalnih oblik delitve dela izluščiti tisto splošno naravo delitve dela, ki je latentno prisotna v vseh družbenih procesih. V tem se ni razlikoval od Marxa, saj je tudi Marx ugotavljal, da je delo kot proces med človekom in naravo »splošni pogoj za izmenjavo materije med človekom in naravo«⁸ prisoten v vseh družbenih formacijah.

Da je Durkheim res odkril nekatere obče elemente delitve dela, ne pa zgolj moralne konstrukte, nam potrjujejo tudi kasnejše raziskave. Med mnogimi naj omenimo predvsem Berkowitzeve eksperimente, iz katerih je razvidno, da se z delitvijo dela ne poraja samo soodvisnost med sodelavci, ampak da se poraja tudi občutek odgovornosti za druge. Berkowitz je torej eksperimentalno ugotovil prav tisto, kar je Durkheim imenoval solidarnost. Povezava med delitvijo dela, soodvisnostjo in solidarnostjo je tako intenzivna, da se poraja celo v primerih, ko so odnosi med sodelavci hierarhični; kaže se v tem, da čutijo delavci večjo delovno odgovornost v primeru, če je ocena njihovega vodje odvisna od njihovega dela.⁹

V tej točki se torej Marx in Durkheim ne razhajata. Razhajata pa se v tem, da Marx obče narave dela, ki se kaže v človekovem odnosu do narave, ne obravnava ločeno od konkretnih zgodovinskih oblik, v katerih delovni proces poteka. Na tak način razkriva v vsakem konkretnem zgodovinskem procesu delitve dela protislovni splet obče narave človekovega dela s posebnimi oziroma s specifičnimi značilnostmi delovnega procesa, takšnimi, kot jih pač poraja konkretno družbeno okolje.

Durkheim obravnava splošno naravo delitve dela ločeno od posebnih družbenih okoliščin. Zaradi tega Durkheim tudi ni mogel analizirati protislovnih procesov obstoječe delitve dela, tistih, ki pomenijo po eni strani vir razvoja kapitalistične družbe, po drugi strani pa tudi že oznanjajo njen konec. Durkheim ni odkril možnosti dejanskega prehoda iz ene v drugo družbo, razkrival pa je dejstvo,

da splošna priroda delitve dela nasprotuje konkretnemu stanju delitve dela v tedanji kapitalistični družbi. Zato je razumljivo, da njegova vizija ni revolucionarna, ampak metafizična. Swingewood ima v tem pogledu popolnoma prav, ko pravi, da nam je Durkheim ponudil »metafizični koncept nereguliranega kapitalizma«. ¹⁰ Popolnoma prav ima, ko ta koncept označuje z metafizičnim, povsem pa je v nasprotju s samim seboj, ko ga ocenjuje kot afirmacijo kapitalizma, zakaj pri Durkheimu je družba normalne delitve dela kritično ogledalo obstoječi kapitalistični družbi oziroma kritična prologomena vsaki družbi, ki ne omogoča normalne delitve dela.

Durkheimova ideja normalne delitve dela oziroma ideal družbe, ki to normalno delitev dela omogoča, je še vedno aktualna, in sicer prav toliko, kolikor je splošna oziroma »metafizična«. Še več: ta ahistorična ideja družbe ni v nasprotju niti z Marxovo idejo o diktaturi proletariata, ampak je le različna od nje. Če je Marxovo spoznanje o nujnosti diktature proletariata razkritje realnega izhoda iz tedanje kapitalistične družbe, je Durkheimova projekcija korporativistične družbe ahistorična in zaradi tega tudi utopična projekcija družbe, ki naj bi nadomestila družbo neenakosti in ustvarila brezrazredno svobodno družbo. Če bo torej rezultat diktature proletariata ukinitve vseh razredov in s tem tudi ukinitve samega delavskega razreda, organizacija družbe ne bo več temeljila na dominaciji razreda, ampak na socialnih tvorbah, ki se bodo spontano porajale iz dela oziroma iz normalne delitve dela. Ni nujno, da so to prav Durkheimova profesionalna združenja, saj Durkheim pravi, da korporacija ne more biti »neke vrste čudodelni lek, ki zdravi vse bolezni«. ¹¹ Nujno pa je, da bo normalna delitev dela omogočila nastajanje delu ustrežnejših socialnih tvorb kot so to klasične državne tvorbe. Država se je namreč že Durkheimu pokazala kot nezadosten instrument reguliranja družbenih procesov dela, saj so ti že tedaj dosegli visoko stopnjo delitve in kompleksnosti.

»Kolektivna dejavnost je namreč vedno preveč kompleksna, da bi jo lahko izražal zgolj in edino državni organ; poleg tega je država preveč oddaljena od posameznika in ima z njim preveč zunanja in preveč občasna razmerja, da bi lahko globlje prodirala v posameznikovo zavest in jo od znotraj napravila bolj družbeno...« »Ljudstvo se namreč lahko obdrži samo tako, da se vrine med državo in posameznika cel niz drugostopenjskih skupin, ki so posamezniku tako blizu, da ga lahko pritegnejo v svoj delokrog in vključijo v splošni tok družbenega življenja.« ¹²

Po Durkheimovem mnenju lahko ta posel opravijo le korporacije oziroma »organizirane profesije«, ki izvirajo iz delitve dela in so zaradi tega tudi edine, ki so sposobne izvajati nenasilno delitev in združitev dela, oziroma ki so sposobne regulirati družbeno okolje tako, da bo lahko v njem potekala normalna oblika delitve dela.

Na tem mestu zaenkrat še ne moremo polemizirati z Durkheimovo idejo korporativistično organizirane družbe. Najprej bomo morali analizirati procese delitve dela v poznoindustrijskih in socialističnih družbah. Ugotoviti bomo morali, kako poteka v teh družbah tehnična delitev dela znotraj delovnih organizacij, kako poteka družbena delitev dela v globalnih družbenih okvirih in kakšen je danes odnos med tema dvema območjema delitve dela. To je seveda delo cele generacije sociologov. Tu bomo skušali dati le nekatere osnove za analizo procesov v sodobnih industrijskih družbah, tako kapitalističnih kot tudi socialističnih.

Sodobne meščanske teorije delitve dela

Sodobne teorije o delitvi dela lahko razvrstimo v dve skupini: v tiste, ki poudarjajo predvsem pozitivne, in tiste, ki poudarjajo predvsem negativne učinke delitve dela. Tiste, ki poudarjajo negativne učinke delitve dela, se sklicujejo pred-

vsem na Marxa, tiste pa, ki poudarjajo pozitivne učinke delitve dela, se sklicujejo predvsem na Durkheima in Spencerja.

Spencer je svoja teoretična razmišljanja o delitvi dela strnil v takoimenovani zakon evolucije, po katerem naj bi družbena delitev dela omogočila prehod od homogene in difuzne družbe v heterogeno in koncentrirano družbo. Zakon evolucije je prevzel kot osnovo za razlago družbenega razvoja tudi Parsons, ki je izoblikoval teorijo o cikličnem razvoju družbenih institucij. Prva faza ciklusa je nediferencirana celota, druga faza je diferenciacija organizacijske strukture, tretja faza pa je faza reintegracije, ki omogoča bolj kompleksno, bolj centralizirano in bolj brezosebno družbeno dogajanje. Smelser je razvijal Durkheimovo osnovno misel o tem, da morajo naraščajoči delitvi dela slediti nove, višje oblike solidarnosti. Ta misel je tudi v skladu s Parsonsovo osnovno idejo, da morajo naraščajočo družbeno diferenciacijo spremljati nove oblike integracije. Po Smelserjevem mnenju ni modernizacije družbe brez delitve dela in nenehne diferenciacije. Obe ustvarjata večji družbeni prostor in s tem tudi možnost za večjo družbeno mobilnost. Seveda ima diferenciacija tudi potencialno negativne posledice, vendar jih sodobne družbe po Smelserjevem mnenju uspešno paralizirajo s tem, da razvijajo vedno nove integrativne mehanizme. V zvezi s tem pravi Smelser:

»Durkheim je pokazal, da spremlja vse večjo delitev dela rast mehanizmov, ki koordinirajo in utrjujejo interakcije med posamezniki, katerih interesi postajajo vse bolj različni.«
... »Sama diferenciacija potemtakem ni dovolj za modernizacijo. Razvoj je kontrapunktalna igra med diferenciacijo... in integracijo... Paradoks pa je v tem, da se tekom same integracije oblikujejo bolj diferencirane strukture – kot so na primer sindikati, združenja, politične partije in gobasti državni aparat.«¹³

Novi integrativni organi naj bi nadomestili stare; družino naj bi povezovali z gospodarstvom zavodi za zaposlovanje in za poklicno usmerjanje. Posameznike naj bi pred gospodarsko ekspanzijo zaščitili sindikati, hranilnice in kooperativne organizacije; razcep med delom in prostim časom pa naj bi premoščali rekreacijski klubi. Ti organi naj bi po Smelserju prevzeli nase tiste funkcije, ki so jih nekdanj opravljale družine, sorodstvo in lokalne skupnosti.

Smelser torej deli z Durkheimom prepričanje, da delitev dela sicer ne more preprečiti diferenciacije družbe, vendar pa lahko prepreči njene negativne učinke in jo lahko celo izkoristi kot vir večje mobilnosti in večje svobode, če vzporedno z diferenciacijo razvija nove oblike družbene integracije.

Z razvojem avtomatizacije in moderne kompleksne tehnologije pa so se pojavile teorije, da bo razvoj tehnologije sam pripeljal do stanja, ko se bo začela delitev dela takorekoč sama po sebi zmanjševati. Ta trend vse manjše delitve dela, ki ga imenuje W. Faunce dediferenciacijo, bo po njegovem mnenju uresničila avtomacija.

»Avtomacija bo najbrž spremenila dolgoročni trend k vse večji diferenciaciji poklicne strukture ter zmanjšala količino alienacije in anomalije, ki sta značilni za začetna razvojna obdobja industrijske tehnologije.«... »Medtem ko je bil rezultat uvajanja tekočega traku povečana anomalija«, naj bi oblika delitve dela, ki je povezana z avtomatizacijo, privedla do ponovnega oblikovanja organske družbe.¹⁴

Nenavadno optimistična varianta tehnološkega determinizma, po kateri naj bi uvajanje nove avtomatske tehnologije rodilo nižjo stopnjo delitve dela, ta pa novo organsko družbo, je podrobneje razčlenjena v sklepnem poglavju W. Faunceve knjige *Problems of an Industrial Society*.¹⁵ Na tem mestu navaja avtor naslednje štiri razloge za svoj optimizem:

1. Delitev dela se bo zmanjšala zaradi tega, ker bo odpravljena neposredna udeležba človeka v proizvodnem procesu. Edini funkciji, ki jih bo imel človek v avtomatizirani proizvodnji, sta »nadzorovanje in vzdrževanje strojev«. Ker pa sta ti dve funkciji zelo splošni in jih lahko najdemo v vseh fazah avtomatizacije pro-

izvodnega procesa in v vseh vrstah avtomatizirane proizvodnje, lahko pričakujemo, da se bo z avtomacijo bistveno zmanjšala raznolikost poslov.

2. Avtomacija bo zahtevala drugačno kombinacijo znanj: zahtevala bo neke vrste inženirja, ki se ne bo branil umazati rok in ki bo poznal mehaniko, hidravliko, elektriko itd. To pomeni, da naj bi z avtomacijo prišlo do manjše specializacije, zlasti med delavci, ki vzdržujejo strojne naprave.

3. Avtomacija bo delovno organizacijo spremenila v visoko integriran sistem, kar pomeni, da se bo organizacijska struktura poenostavila. Mnogi oddelki in hierarhični nivoji bodo združeni, funkcije novih oddelkov in novih delovnih mest pa bodo vzporedno s tem postale kompleksnejše.

4. Dolgoročni učinki avtomacije se bodo pokazali tudi v spremembah na trgu delovne sile: vse več bo manj specializiranih poklicev širokega profila in vse manj bo poklicev ozkega profila.

To neobičajno vero v odrešilno vlogo razvite tehnologije pri odpravljanju obstoječe delitve dela srečujemo tudi pri nekaterih sociologih iz socialističnih dežel. Tipičen primer je tekst V. R. Polzova,¹⁶ ki poudarja kot glavni pogoj za odpravljanje razlik med umskim in fizičnim delom – avtomacijo. Mehanizacija in še posebej avtomatizacija je po mnenju Polzova tista prava materialna baza, ki vodi k odpravi težkega fizičnega dela. Avtomatizacija dviguje tehnični nivo dela in širi poklicne profile ter s tem bistveno prispeva k združevanju fizičnega in umskega dela. Ni dovolj niti splošno kulturno in tehnično izobraževanje niti skrajševanje delovnega časa. Vse to so, po mnenju Polzova, bolj ali manj dopolnilne mere. Tisto, kar se mora spremeniti, je sama materialno tehnična baza!

Za navideznim zgodovinskim materializmom, ki pravi, da proizvodjalne sile določajo proizvodni način, se skriva preprost tehnični determinizem oziroma mehanični materializem par excellence. Proizvodjalne sile, ki vključujejo poleg tehnike in tehnologije tudi celotni »človeški faktor«, so pri Polzovu reducirane na tehniko oziroma na avtomatizirano tehniko. Z avtomatizacijo se skuša pojasniti proces ukinjanja delitve dela. To, kar je po Marxu revolucionaren problem spreminjanja družbeno ekonomskih odnosov, je pri Polzovu tehnični proces avtomatiziranja delovnih sredstev.

Čeprav je tehnični determinizem z vidika marksistične teorije nevzdržen, je seveda politično izredno trdoživ, saj v visokorazvitih zahodnih kot tudi vzhodnih družbah postavlja na stranski tir prav tisto, kar je najbolj občutljivo: družbeno-ekonomske odnose, ki temeljito zaostajajo za razvojem tehnologije in tehnike.

Sodobne marksistične teorije delitve dela

Sociologi, ki sledijo Marxovi kritiki kapitala in kritiki kapitalistične oblike organizacije proizvodnje, postavljajo v središče razmišljanj tiste odnose, v katerih se razvijata sodobna tehnologija in tehnika. Pri tem ugotavljajo, da razvoj tehnologije in tehnike ne vodita v ukinjanje obstoječe delitve dela, ampak v njeno intenziviranje.

Najoobsežnejšo tovrstno kritiko sodobne tehnologije najdemo pri Bravermanu.¹⁷ Braverman sicer dopušča možnost, da bi lahko razvoj tehnike in tehnologije služil ukinjanju delitve dela in povečevanju človekove kontrole nad delovnim procesom, vendar hkrati ugotavlja, da je dejanska uporaba tehnologije takšna, da ni »služabnik človeštva, ampak instrument tistih, katerim je akumulacija kapitala omogočila lastništvo nad stroji«. ¹⁸ Stroji nudijo človeku številne možnosti, številnejše, kot jih danes realizira kapital:

»Avtomatični strojni sistem omogoča resnično kontrolo majhnega števila delavcev nad visoko produktivno tovarno; delavcem nudi možnost, da obvladajo celotni strojni sistem v isti meri, kot so ga doslej obvladovali le inženirji, hkrati pa jim nudi tudi možnost, da si med seboj razporejajo operacije od tehnično najbolj zahtevnih pa do najbolj rutinskih.«¹⁹

Možnost socializacije dela in možnost oblikovanja tehnično bolj zahtevnih funkcij je največ, kar lahko pričakujemo od visokorazvite tehnologije. Toda te možnosti so zavrte; namesto oblikovanja bolj kompleksnega dela prihaja celo do stopnjevanja delitve dela. Po Bravermanovem mnenju so delavci v sodobni industriji »znatno manj sposobni upravljati industrijo kot so bili delavci pred pol stoletja in celo manj kot delavci pred sto leti. Izgleda, da je napredek kapitalizma samo poglobil razcep med delavcem in strojem in še bolj podjarmil delavca stroju«. ²⁰ Delavci vse manj poznajo stroje, s katerimi delajo, zato se vse bolj pretvarjajo v odvisno delovno silo in ne v silo, ki bi bila sposobna »samosmerjanja človeškega dela«. ²¹

Uvajanje mehanizacije in polavtomacije ima na vseh področjih enak učinek. V industriji pohištva je uvajanje serijske proizvodnje izločilo kvalificirane delavce in jih nadomestilo z inženirji na eni strani in priučenimi delavci na drugi strani. Podobne procese naraščajoče delitve dela opazamo tudi v tistih organizacijah, ki imajo značaj servisov – na primer v pekarnah, kjer so peke prav tako zamenjali inženirji in priučeni delavci.

Z avtomatizirano oziroma procesno proizvodnjo se ta trend ne menja, čeprav bi se lahko. Visokoavtomatiziran stroj ne potrebuje več človekove pomoči. Funkcije nadzora so poenostavljene, prav tako pa so poenostavljene tudi funkcije vzdrževanja. Posebni mehanizmi za vnaprejšnje preprečevanje motenj, poenostavitve in standardizacija kontrolnih mehanizmov, modularna konstrukcija opreme, ki omogoča hitro in enostavno nadomeščanje okvarjenih sklopov itd. – vse to poenostavlja ne samo nadzor, ampak tudi vzdrževanje avtomatizirane tovarne. Razumljivo je tedaj, da se z višjo avtomatizacijo zmanjšujejo potrebe po strokovni delovni sili v celotnem podjetju. Na ta način se pri uvajanju avtomatizacije dogaja z delavci isto kot pri uvajanju mehanizacije: »avtomatizacija procesov postavlja le-te pod kontrolo managerjev in inženirjev ter duši potrebo po znanju in priučevanju«. To se še posebej kaže v kemični industriji, »kjer pride zaradi avtomatizacije do nižjega strokovnega statusa delavcev, do nižjih plač in celo do skrajšanja časa za priučevanje«. ²²

Nenehna težnja po vse bolj popolnih strojih in po vse manjši vlogi delavcev, ki je značilna za vsa obdobja kapitalistične proizvodnje, se kaže tudi pri uvajanju avtomatizirane proizvodnje. Težnja po dominaciji mrtvega dela nad živim ni na tej stopnji tehnološkega razvoja nič manj prisotna kot v prejšnjih fazah tehnološkega razvoja.

Znanstvenotehnična revolucija, ki naj bi, po mnenju nekaterih sociologov, ostvarila dokončno osvoboditev dela od kapitala, vodi po Bravermanovem mnenju v isto smer kot avtomatizacija, v to, da mrtvo delo vse bolj vlada nad živim delom. Razvoj znanosti je namreč predvsem sredstvo akumulacije kapitala. To, kar raste pred našimi očmi, so predvsem instituti velikih kompanij. V ZDA, na primer, so imele velike firme vse do leta 1910 komaj nekaj deset znanstvenih laboratorijev. Leta 1920 je bilo takšnih laboratorijev že okoli 300, leta 1940 pa že prek 2.200. Spontane inovacije nadomešča planiran in organiziran razvoj tehnologije. Znanost postaja bago, ki se ga lahko kupuje in prodaja tako kot drugo blago. Po Bravermanu pomen industrijske revolucije ni samo v tem, da se z organizirano razvojno dejavnostjo bistveno povečuje število inovacij, ampak predvsem v tem, da je znanost postala sestavni del produkcije in da je

»bila integrirana kot sestavni del normalnega funkcioniranja. Glavna inovacija ne tiči v kemiji, elektroniki, avtomatiki, aeronavtiki, atomski fiziki ali pa v katerem koli produktu znanstvene tehnologije, ampak predvsem v transformaciji same znanosti v kapital«. ²³

Če povzamemo dosedanja izvajanja, lahko rečemo, da Braverman ne vidi v razvoju sodobne tehnologije prav nobene možnosti za ukinitvev obstoječe delitve dela. Za takšno temachno perspektivo ni kriva sama tehnologija, ampak predvsem

dejstvo, da je tehnologija zdaj prav tako kot prej samo sredstvo za akumulacijo kapitala. Braverman pravi: »Zdaj, skoraj stoletje po začetku znanstvenotehnične revolucije in skoraj dve stoletji po industrijski revoluciji, še vedno kraljuje kot največji problem kapitalizma, tisti, ki zakriva vse druge probleme in ki v obliki krize ogroža njega samega – problem večje produktivnosti.« V imenu večje produktivnosti je

»sleherna kapitalistična nacija pripravljena še naprej degradirati svojo lastno delavsko populacijo«... »Tu imamo opraviti z redukcijo, ki pelje v absurd kapitalistično učinkovitost, in hkrati s konkretnim izrazom nerazrešljivega protislovja, ki obstaja med razvojem proizvodnih sredstev in socialnimi produkcijskimi odnosi, ki so značilni za kapitalizem.«²⁴

Tako kot Marx domneva tudi Braverman, da bo intenziviranje protislovij med proizvodnimi silami in proizvodnim načinom privedlo do razkroja oziroma do preobrata kapitalistične družbe. André Gorz ni tak optimist. Po njegovem mnenju ni razlogov za takšen – čeprav črno obarvan – optimizem. V zvezi s tem piše:

»Vse do začetka zadnjega desetletja (to pomeni vse do leta 1970) je večina marksistov še zmeraj presojala proizvodne sile – še posebej znanost in tehniko – kot ideološko nevtralne in njihov razvoj kot sam po sebi pozitiven«... »To mnenje je na dokaj mehaničen način temeljilo na marksistični tezi, po kateri prihajajo razvijajoče proizvodjalne sile v vse bolj zaostren odnos s socialnimi odnosi kapitalistične proizvodnje.«²⁵

Na osnovi takšnih izhodišč prihajajo ti marksisti do sklepov, da niso potrebne radikalne intelektualne, moralne in profesionalne spremembe na področju družbenega dela, ampak je dovolj, da se dosedanja organizacija dela, dosedanja delitev dela in dosedanja tehnika ohranijo in postavijo v službo novih, socialističnih ciljev. Da bi pokazal, kako naivna so ta stališča, analizira Gorz sodobno tehnologijo in znanost in razkriva njihov razredni značaj. Opozarja na to, da je znanstveno-raziskovalno delo na univerzah in na neodvisnih institucijah nenehno pod udarom kritike, ki zahteva industrializacijo in tehnokratizacijo univerz. Meni, da je že sedaj večji del univerzitetnih raziskav pod kontrolo industrije ali pa pod kontrolo »industrijsko vojaškega kompleksa«. Inovacije so večji del usmerjene v povečevanje proizvodnosti dela in v pospeševanje obračanja kapitala. Po letu 1950 so inovacije sicer bolj usmerjene v design oziroma v oblikovanje potrošnih predmetov, vendar to ne spreminja funkcije raziskav. Preusmeritev raziskav je posledica monopolne produkcije, ki se vse bolj usmerja k višji kakovosti in vse manj k večji fizični količini proizvodnje.

Tako kot znanost in tehnologija so tudi znanstveniki in tehniki v službi kapitala. Njihov status je protisloven: po eni strani so mezdni delavci in so po statusu vse bolj izenačeni z industrijskimi delavci v neposredni proizvodnji, po drugi strani pa so udeleženi v oblikovanju in razvijanju takšnih sredstev, s katerimi se nenehno stopnjuje izkoriščanje in podrejanje proizvodnih delavcev. Razvijanje tehnologije poteka izrazito v korist kapitala in ne v korist delavcev. Medtem ko skuša kapital doseči višjo produktivnost z intenziviranjem živega dela, ne da bi se pri tem v enaki meri dvignile plače, je delavec zainteresiran na tem, da zviša produktivnost svojega dela le tako, da to ne povečuje njegovega fizičnega ali psihičnega napora. »Tehnični progres« ima torej za delavca povsem drug pomen kot pa za kapital. Zato bo moral socializem razviti povsem novo znanost, novo tehnologijo in novo tehniko.

Poleg nove tehnologije bo morala socialistična družba ustvariti tudi novo obliko delitve dela in novo organizacijo dela, zakaj dosedanja tako imenovana »znanstvena organizacija dela« je »predvsem znanstvena destrukcija sleherne možnosti delavske kontrole.«²⁶ Eksperimenti, ki so povezani z uvajanjem tehnološkega samoupravljanja, dokazujejo, da ni nobene tehnološke nujnosti za to, da je delavec vse manj kvalificiran in vse bolj robotiziran. Nasprotno: vse možnosti

so dane za to, da postane delo tudi hkraten proces nenehnega strokovnega usposabljanja. Seveda pa to ni samo naloga nove delitve dela v podjetjih, ampak tudi naloga nove organizacije celotnega šolstva, ki je v kapitalistični družbi bistveni instrument vzdrževanja socialne hierarhije na osnovi doslednega ločevanja duhovnega od fizičnega dela. Ta delitev dela se ne kaže samo med delavci in izobraženci, ampak tudi med samimi izobraženci: medtem ko je tehnična inteligenca oblikovana tako, da opravlja neposredne proizvodne funkcije, je humanistična inteligenca oblikovana tako, da lahko neodvisno in kritično opravlja takoimenovane »svobodne poklice«.

Poleg novega šolskega sistema bo morala po Gorzevem mnenju socialistična družba izoblikovati tudi novo družbeno stratifikacijo, ki bo natančno ločevala med nujno specializacijo in med nepotrebnimi profesionalnimi privilegiji.

Socialistične družbe, ki utemnjujejo svoj razvoj na družbeni lastnini, pri tem pa nekritično prevzemajo znanost, tehnologijo, delitev dela in organizacijo od kapitalističnih družb, po Gorzevem mnenju ne morejo odpraviti izkoriščevalnega in podrejujočega značaja dela:

»Kolektivno lastništvo nad sredstvi ima lahko dva diametralno nasprotna učinka: socialne odnose lahko podredi zahtevam sredstev in človeka postavi v službo strojev na veliko bolj učinkovit način kot kapitalizem; to je bistvo stalinizma. Nasprotno pa lahko pomeni kolektivno lastništvo tudi to, da skupnost uporablja sredstva na tak način, da razvija socialne odnose, ki temeljijo na sožitju.«²⁷

Če hočemo ustvariti komunizem, če hočemo ustvariti kolektivno (in ne etatistično) prisvajanje proizvodnih sredstev po samih proizvajalcih, in če hočemo, da bo prostovoljno sodelovanje prevladalo nad hierarhično delitvijo nalog, je potrebno, da neposredni proizvajalci do temelja spremenijo tehnike, organizacijo dela, način uporabe sredstev, distribucijo delovnih mest, odnos do znanja in do institucij (šol), ki to znanje posredujejo... Proizvajalna sredstva niso namreč samo naprave in stroji: to so prav tako tudi tehnike in znanost, ki so utelešene v strojih in napravah.«²⁸

Revolucionirati je treba predvsem znanost in tehniko in jih postaviti pod kontrolo proletariata. Pri tem ne gre za to, da ima politično kontrolo znanosti in tehnike majhna elitna skupina, ampak za kolektivno prisvajanje teh dveh kot skupnih dobrin. Da pa bi to dosegli, moramo po Gorzevem mnenju najprej s spremembo organizacije dela in organizacije šolstva ukiniti delitev na duhovno in fizično delo.

Ukinitev delitve dela in osvoboditev dela

Z vidika osvobajanja človekovega dela so najbolj pomembne tiste teorije, ki ocenjujejo razmerja med delitvijo dela in tehnologijo. Za Faunceja je na primer delitev dela determinirana s tehnologijo. Podobna stališča je še do nedavnega zastopala večina sociologov, ki so se ukvarjali z delitvijo dela in s problemi industrijske družbe. Ta stališča niso lastna samo nemarksističnim sociologom, ampak jih srečujemo tudi pri marksistih. Celó Engels pravi, da so prirodne sile, ki si jih je človek podredil, postale »resnični despotizem, ki je neodvisen od katerekoli socialne organizacije. Če se skuša ukiniti avtoriteta v veliki industriji, je treba ukiniti samo industrijo, razbiti mehanično iskustvo...²⁹ Osvoboditev dela v industrijskem sistemu praktično ni mogoča, saj zahteva kompletno spremembo oziroma celo razkroj sodobne tehnologije. Tudi Jacques Ellul meni, da je boj proti sodobni tehnologiji iluzoren. Trdi, »da je bojevanje proti kapitalizmu nekoristno. Ni kapitalizem tisti, ki je ustvaril naš svet, tega so napravili stroji.«³⁰

Tehnološki determinizem vnaprej izključuje možnost ukinitve obstoječe delitve dela, saj je le-ta v celoti odvisna od obstoječe tehnologije. Z vidika tehnološkega determinizma lahko izbiramo le med dvema možnostima: da pristanemo na dosedanje organizacijo proizvodnega dela in iščemo rešitev v skrajšanju delovnega časa, v višjih dohodkih in v zboljšanju okolja, ali pa da razrušimo kompletno tehnologijo, organizacijo dela in ekonomijo v sodobnih družbah.

Braverman in Gorz izhajata iz nasprotnega stališča. Gorz takoj v začetku svoje knjige pravi, da je »kapitalistična delitev dela vir sleherne alienacije«. Če hočemo ukiniti alienirano delo, moramo ukiniti dosedanjo organizacijo dela oziroma dosedanjo delitev dela. Ukinitve delitve dela sicer zahteva tudi ukinitve lastnine in modifikacijo sodobne tehnologije, vendar pa so vsi ti posegi le sredstvo ukinitve delitve dela na umsko in fizično. Ukinitve te delitve je glavni cilj nove, komunistične družbe. Med Bravermanom in Gorzom so seveda razlike: Braverman vidi vir alienacije dela samo v uporabi sodobne tehnologije, Gorz pa tudi v sami tehnologiji. Medtem ko sta za Bravermana tehnika in tehnologija nevtralni in postajata odtujujoči šele z uporabo, ki je usmerjena v akumulacijo kapitala, sta za Gorza odtujujoči že sama tehnika in tehnologija. Zaradi tega Gorz tudi citira v uvodu v svojo knjigo Ivana Ilicha:

»Sredstva, ki jih potrebuje družba sožitja (nekapitalistična družba), morajo biti dovolj enostavna, tako da lahko z njimi rokuje kdorkoli; biti morajo dovolj majhna, tako da jih lahko uporabljajo posamezniki ali pa skupine nespecializiranih delavcev za cilje, ki si jih bodo sami svobodno oblikovali. Seveda jekla in elektrike ne bomo nikoli proizvajali na našem vrtu. Toda to za sožitje tudi ni nujno. Sožitje ne izključuje velikih naprav, zahteva pa celovito ravnanje med porabo človeške in mehanske energije...«³¹

Gorzeva vizija nove družbe, v kateri naj bi bila ukinjena delitev med fizičnim in umskim delom, je potemtakem bistveno bolj radikalna kot Bravermanova. Kljub tej razliki pa lahko ugotovimo vsaj dve podobnosti:

1. oba avtorja vidita v obstoječi delitvi dela le negativne učinke in
2. oba avtorja pojmuje ukinitve delitve dela predvsem kot ukinitve razlik med fizičnim in umskim delom.

V kapitalistični delitvi dela ne vidita nobenih skritih možnosti – za osvoboditev dela, nobenih latentnih pozitivnih elementov, kot jih je videl na primer Marx pri analizi delitve dela takratne kapitalistične družbe. Ker ne vidita nobenih možnosti za nastajanje nove družbe v okvirih sedanje družbe, je razumljivo, da zavračata tudi pojem »novega delavskega razreda« kot iluzijo.

Serge Mallet in nekateri drugi marksisti vidijo v porajanju novega delavskega razreda tisto novo zgodovinsko silo, ki bo sposobna ukiniti kapitalistično družbo in uveljaviti samoemancipacijo proletariata. Ker niti Braverman niti Gorz ne vidita v novem delavskem razredu več kot zgodovinsko iluzijo, je nujno, da kljub svojim radikalnim perspektivam pristaneta v zgodovinskem nihilizmu, se pravi v teoriji radikalnega preobrata, ki ni delo samega delavskega razreda, ampak organizirane politične antielite.

Kritika kapitalistične delitve dela je pri obeh avtorjih nejasna kljub temu, da je obsežna in vsestranska. Razlog za to ni v nezadostni analizi, ampak v nejasni perspektivi. Nejasno je namreč, kaj naj v realnosti pomeni ukinitve razlik med fizičnim in umskim delom in kako naj do tega pride. Na osnovi Marxovih ugotovitev, da je tehnična delitev dela specifični produkt kapitalistične družbe, družbena delitev dela pa je značilna za vse družbe, bi lahko sklepali, da naj bi ukinitve razlik med fizičnim in umskim delom pomenila predvsem ukinitve tehnične delitve dela. Na osnovi nekaterih Leninovih stališč, iz katerih je razvidno, da se je zavzemal za uvajanje taylorizma v novo sovjetsko gospodarstvo³² in za to, da bi »celotna družba postala ena sama fabrika, en sam urad z enakostjo pri delu in pri plačah«, ³³ pa bi lahko sklepali, da naj bi v prvi fazi socializma prišlo do popolne industrializacije dela na vseh področjih družbenega življenja in s tem tudi do ukinitve razlik med ročnim in umskim delom. Razlike v posledicah, ki bi izhajale iz uveljavljanja teh dveh stališč, ne bi bile majhne: v prvem primeru bi šlo za socialistično postindustrijsko družbo, v drugem pa za totalno industrializirano socialistično družbo; v prvem primeru bi šlo za ukinjanje industrijske delitve dela v tovarnah in v družbi, v drugem primeru pa za kompletno industrializacijo eko-

nomije, znanosti in kulture, skratka vseh tistih področij, ki jih še ni zajela industrijska delitev dela. Obe tendenci sta v sodobni kapitalistični družbi prisotni in po vsej verjetnosti tudi uresničljivi v postkapitalističnih družbah. Od ciljev tistih, ki gradijo novo družbo, bo v nemajhni meri odvisno, kakšne socialistične družbe se bodo oblikovale v prihodnosti.

Marx, ki je kritično analiziral industrijsko delitev dela kot specifični produkt kapitalistične družbe, je to dilemo pustil odprto. Lenin je v industrializaciji in elektrifikaciji videl osnovno materialno bazo socialistične družbe. Kitajski gospodarski razvoj pa postavlja pod vprašaj prav tisto, kar je bilo za Lenina samoumevno: pod vprašaj postavlja neizogibnost industrializacije in urbanizacije kot osnovnih oblik modernizacije socialističnih družb.

V Jugoslaviji nismo dosti naredili v smeri kritične analize in praktične preobrazbe industrijske delitve dela. Zaradi tega je razumljivo, da se tayloristična delitev dela še vedno neovirano uveljavlja v vseh večjih industrijskih podjetjih in s tem direktno onemogoča realizacijo samoupravljanja.³⁴ V samem delovnem procesu ustvarja razlike v zahtevnosti dela, ki je vir tudi dohodkovnim razlikam in razlikam v moči. Sleherno zmanjševanje razlik v moči in dohodku, ki ga izvajamo na osnovi političnih in institucionalnih ukrepov, je le začasno, zakaj obstoječa delitev dela prej ali slej uveljavi razlike, ki jih ustvarja v samem delovnem procesu. Načelo nagrajevanja po delu konec koncev te razlike v dohodkih in moči opravičuje oziroma celo zahteva.

Odpravljanje razlik med fizičnim in umskim delom je torej pogoj za odpravljanje vseh drugih razlik. Toda predno bomo pristopili k odpravljanju razlik med fizičnim in umskim delom, bomo morali najprej jasneje opredeliti, kaj pravzaprav hočemo. Pri postavljanju te zahteve namreč srečujemo vsaj tri načine, med katerimi ne delamo jasnih razlik. Ukinitev delitve dela pojmuje kot:

1. ukinitev razlike med umskim in fizičnim delom,
2. ukinitev razlike med kreativnim in repetitivnim delom,
3. ukinitev razlike med ideativnim in eksekutivnim delom.

Na prvi pogled je očitno, da zgornje tri zahteve niso niti istovetne, niti medsebojno povsem neodvisne. Vse tri se do neke mere prekrivajo, vendar ne v celoti. Umsko delo je na primer lahko eksekutivno, ne more pa biti repetitivno. Fizično delo je lahko repetitivno ali pa kreativno, ne more pa biti ideativno (vsaj ne v okviru delovnih organizacij). Ideativno delo je lahko repetitivno ali kreativno; lahko je tudi umsko, ne more pa biti fizično.

Iz zgornjih nekaj stavkov lahko sklepamo na velike težave, na katere bo naletel vsakdo, ki bo deloval v smeri ukinjanja razlik med umskim in fizičnim delom. Različna pojmovanja bodo vodila tudi v izbiro različnih sredstev. Razlike med umskim in fizičnim delom lahko ukinjamo z avtomatizacijo (čeprav že danes vemo, da vsaj 20 % fizičnih del najbrž ne bo mogoče nikoli avtomatizirati). Razlike med repetitivnim in kreativnim delom lahko ukinjamo z odpravo sinhronizacije delitve dela in z razširitvijo in obogatitvijo posla. Razlike med ideativnim in eksekutivnim delom lahko odpravljamo s kolektivizacijo odločanja, čeprav vemo, da temelji kolektivizacija odločanja na večinskem glasovanju in zaradi tega ne bo mogla biti uveljavljena v tistih primerih, kjer strokovni vidiki izključujejo možnost večinskega glasovanja.

In končno: analizirati bomo morali, kateri vidik delitve dela je v danih okoliščinah najbolj pomemben z vidika odtujitve dela, oziroma katero nasprotje moramo najprej ukiniti, če želimo osvoboditi človekovo delo. Mogoče je, da je z vidika osvobajanja človekovega dela ukinitev razlik med umskim in fizičnim delom manj pomembna kot pa ukinitev razlik med posameznimi elementi delovnega procesa. Morda je osnovni vir alienacije dela v tem, da je prekinjena zveza med

tistimi štirimi elementi delovnega ciklusa, ki jih Marx omenja v *Kapitalu*: med delovnim procesom, predmetom dela, sredstvi za delo in proizvodi. Kakšno je razmerje med delitvijo dela in segmentacijo delovnega ciklusa? Ali prej omenjene oblike ukinjanja delitve dela prispevajo k ponovni združitvi posameznih elementov v celovit in integriran delovni cikel?

Načelno obstaja tudi možnost, da osvoboditve dela ne bomo mogli doseči znotraj samega delovnega sistema. Obstajajo teze, da je treba iskati vire odtujenega dela predvsem v dejstvu, da je delo oddvojeno od potrošnje, od družine in od lokalne skupnosti. Ali je ponovno povezovanje teh področij res ključno za osvobajanje in razodtujitev človekovega dela? Ali je povezovanje teh področij pogoj ukinjanja delitve dela, ali pa je lahko le njena posledica? Izhodišče za odgovor na ta poslednja vprašanja bi najbrž morali iskati v tistem tekstu, v katerem Marx govori o carstvu nujnosti in carstvu svobode. Sutlić komentira ta tekst na naslednji način: »Namesto protislovja med proizvodnimi silami in odnosi v proizvodnji, ki temelji na fundamentalni delitvi dela, nastopa znotraj delovno, samogibno protislovje delovnega časa in časa za »višjo dejavnost«, protislovje med »carstvom svobode« in »carstvom nujnosti« v okviru enega in enovitega dela znanosti, znanstvenega dela. To znotrajdelovno za delo kot delo konstitutivno področje dveh »carstev« je vrhunec Marxove misli, ko pripravlja svet dela.«³⁵

Protislovja med »carstvom nujnosti« in »carstvom svobode« se kažejo predvsem v profesionalnem delu, v katerem se delovne in prostočasne aktivnosti tesno prepletajo med seboj. Profesionalno delo ne pozna več točne delitve na prosti in delovni čas: delovni čas se razteza na celotno življenje, prostočasne aktivnosti pa se vse bolj pogosto opravljajo v delovnem času. Danes je to protislovje še privilegij profesionalcev, v postindustrijski družbi pa se bo s tem problemom najbrž srečeval sleherni delavec. Vprašanje je, ali bodo prihodnje socialistične družbe do kraja industrializirane ali pa bodo to postindustrijske družbe? Če bodo postindustrijske, bo prišlo do ukinjanja industrijske delitve dela in do reprofesionalizacije industrijskega dela, v prvem primeru pa bo prišlo do industrializacije znanstvene, kulturne in terciarne dejavnosti. Ker sta že zdaj prisotna oba trenda, lahko pričakujemo, da bo ukinjanje delitve dela potekalo v protislovju med obema trendoma.

Protislovje med industrializacijo in profesionalizacijo dela

Glede na dosedanja izvajanja postavljamo naslednji postulat:

Protislovje med industrializacijo in profesionalizacijo dela je osnovno razvojno protislovje sodobnih industrijskih družb bodisi kapitalističnih, bodisi realsocialističnih.

Podobno kot Gorz in Braverman vidimo v industrializaciji dela sredstvo dominacije mrtvega dela nad živim, proces nenehnega razstavljanja sestavljenega dela na enostavno, desocializacijo delavcev in njihovo alienacijo. Za razliko z Gorzem in Bravermanom pa vidimo v profesionalizaciji dela hkraten nasproten proces nenehne avtonomizacije, intelektualizacije in resocializacije dela. Medtem ko industrializacija dela nenehno marginalizira stari delavski razred, pa profesionalizacija nenehno poraja novi delavski razred, o katerem je govoril tudi Serge Mallet.

Industrializacija

Industrializacija kot ena plat protislovnega procesa delitve dela v sodobnih industrijskih družbah ni ustaljen pojem, zato so nesporazumi v zvezi z obravnavo industrializacije dokaj pogosti. Na to opozarja tudi Fores,³⁶ ki pravi, da se z industrializacijo pojmuje najmanj naslednje štiri dimenzije:

1. *sektor zaposlovanja*, kot na primer rudarstvo ali avtomobilska industrija
2. *način produkcije*, na primer manufaktura

3. vrsta ureditve, kot na primer tovarna

4. vrsta civilizacije kot običajno pojmujeemo industrijsko ali »moderno« civilizacijo

Težava je v tem, da za večino družboslovcev zgornje štiri dimenzije niso med seboj izključujoče. Ker³⁷ na primer daje zbirno definicijo industrializacije, ki vsebuje naslednje dimenzije: tehnično visoko izobraženo delovno silo, visoko razvito delitev dela, visoko specializacijo delavcev, šolstvo podrejeno potrebam industrije, visoko vertikalno in horizontalno mobilnost, intenzivno urbanizacijo, masovno kulturo, ki temelji na znanosti in tehnologiji in vrednostno orientacijo za katero so značilni kompetitivnost, individualizem, materializem in pragmatizem.

Mi te definicije industrializma in industrializacije ne bomo prevzeli, ker vsebuje poleg specifičnih tudi neke splošne dimenzije, ki niso prisotne samo v industrijskih družbah. Bolj selektivno in bolj specifično opredelitev industrializma in industrializacije srečamo pri Feldmanu in Moore-u,³⁸ ki omenjata naslednje tri dimenzije:

1. tovarniški sistem proizvodnje in tržno ekonomijo, ki zagotavlja masovno proizvodnjo in masovno potrošnjo

2. socialno stratifikacijo, ki omogoča kompleksno delitev dela

3. Izobraževalni sistem, ki reproducira obstoječo profesionalno strukturo in obstoječo stratifikacijsko strukturo družbe.

Čeprav vsebuje ta definicija industrializma samo tri dimenzije, menimo, da je specifična zanj samo prva, medtem ko sta druga in tretja definirani preveč splošno. Aron³⁹ opredeljuje industrializem samo s prvo dimenzijo; Aron meni, da je za industrializem značilna *dominantna vloga tehnologije* in njenega strukturnega korelata – *tovarne*. Pri tem pod dominacijo tehnologije ne smemo razumeti dominacijo strojev, oziroma določenih proizvodnih sredstev, ampak moramo razumeti *dominacijo tehnične delitve dela nad socialno delitvijo dela*: tehnična delitev dela, ki je strukturno vgrajena v tovarniški sistem proizvodnje sicer ne determinira, zagotovo pa kondicionira vse druge oblike družbene delitve dela.

Profesionalizacija je druga plat protislovnega procesa delitve dela. Profesionalizacija ni samo proces intelektualizacije dela, ni samo proces nenehnega naraščanja višje in visoko izobraženih delavcev, ampak je tudi proces nenehnega generiranja profesionalne etike, ki ima naslednje dimenzije:

1. nerutinski, inovativen, pristop k delu⁴⁰

2. nekompetitivno, kolegialno sodelovanje s profesionalnimi kolegi⁴¹

3. neutilitaren odnos do klientov⁴²

4. univerzalistični kozmopolitski odnos do družbenega okolja.⁴³

Dimenzije profesionalne etike nasprotujejo industrializaciji dela. Izoblikovale so se v predkapitalistični družbi in bodo prisotne tudi v postindustrijski družbi, saj izvirajo iz takoimenovane »splošne« narave delitve dela. Zaradi komercializacije in politizacije profesionalne aktivnosti, se profesionalna etika pogosto degenerira⁴⁴, tako da se profesionalizacija zreducira na boj za diplome in za privilegije, ki iz diplom izvirajo.⁴⁵ Toda razkroj profesionalne etike, ki je posledica komercializacije, politizacije ali celo militarizacije profesij ne spremeni dejstva, da je profesionalna etika predindustrijski pa tudi antiindustrijski pojav.

Nenehni konflikti s pravili industrijske birokracije⁴⁶ in naraščanje »bojnega profesionalizma«⁴⁷ v zadnjih desetletjih potrjujejo protislovna razmerja med industrializacijo in profesionalizacijo dela.

Osnovne značilnosti protislovnega razmerja med industrializacijo, ki je vgrajena v strukturo tovarniškega sistema proizvodnje, in profesionalizacijo orisuje Mc Kelwey⁴⁸ z naslednjimi konflikti:

1. istovetenju poklicnežev s profesionalno skupnostjo nasprotuje zahteva managerjev po njihovem istovetenju s podjetjem oziroma s cilji podjetja;

2. nerutinsko in inovativno vedenje poklicnežev, ki izvira iz njihove profesionalne etike nasprotuje pragmatičnim interesom poslovnežev; ti želijo inovativnost omejiti na tisto stopnjo, ki je optimalna z vidika dobičkonosnosti in hierarhične stabilnosti;

3. dolgoročne strokovne aspiracije poklicnežev, ki so usmerjene v celoživljenjsko kariero in nenehno strokovno rast, nasprotujejo kratkoročnim interesom poslovnežev, ki si prizadevajo, da bi organizacije reševale tiste trenutne probleme, ki jim jih diktira politekonomska okolje;

4. poklicneži vrednotijo svoje delo glede na to, koliko prispeva k razvoju stroke, poslovneži pa glede na to, koliko prispeva k realizaciji ciljev podjetja.

Opisani konflikti razodevajo, da ne gre samo za medsebojno isključujoče, ampak tudi za med seboj komplementarne vidike organizacije dela. Prav zaradi tega lahko govorimo o protislovnem razmerju med industrializacijo in profesionalizacijo dela. Pri tem ni bistvene razlike med komercializacijo in birokratizacijo, med ekonomizacijo in politizacijo profesij. Ene in druge ustvarjajo nenehen pritisk na deprofesionalizacijo dela in na taylorizacijo dela, ki je z vidika poslovnežev in birokratov najbolj racionalen vidik organizacije dela. Eni in drugi skušajo podrediti profesionalno aktivnost »znanstveni« organizaciji dela.

Razstavljanje sestavljenega dela in rutinizacija poslov sta glavna elementa industrializacije dela.⁴⁹ Prvi je metoda upravljanja, drugi pa v tovarniško strukturo vgrajena oblika dominacije nad delom. Poenostavljeno in rutinsko delo omogoča realizacijo dveh bistvenih ciljev industrializma: a) ceneno delovno silo in b) nemočno delavstvo, odvisno od eksekutivne hierarhije managementa. Cenena delovna sila omogoča akumuliranje kapitala, nemoč delavcev pa dominacijo eksekutivne hierarhije.

V tradicionalnih industrijskih panogah, v katerih prevladuje nekvalificirana delovna sila, industrializacija dela povečuje učinkovitost tovarniško organiziranega dela, v novih industrijskih panogah, v katerih pa igra znanje vse večjo vlogo, industrializacija dela ne daje več zaželenih učinkov. Bolj ko tradicionalne industrijske družbe preraščajo v moderne tehnološke družbe⁵⁰ bolj ko postaja znanost »splošna mera del«, bolj ko se delo profesionalizira, bolj postaja tayloristična delitev in rutinizacija dela kontraproduktivna.

Zasilni izhod iz neproduktivnih učinkov taylorizacije dela je v polarizaciji dela na vse bolj rutinsko in vse bolj strokovno, na vse bolj manualno in na vse bolj intelektualno delo.⁵¹ Podobne trende opusuje Blau⁵² v svoji teoriji bifurkacije s katero skuša pojasniti koincidenco med vse večjo koncentracijo strokovnjakov na nivoju podjetja in vse večjo koncentracijo nekvalificiranih delavcev v neposredni proizvodnji. Ta pojav je že desetletja očiten v kemični industriji, se pravi v dejavnosti, ki je v znatno večji meri oprta na znanost kot druge tradicionalne industrije.

Seveda bifurkacija ni edini zasilni izhod. Mogoča je tudi bolj fleksibilna delitev dela (ki jo zagovarjajo zlasti skandinavski sociologi),⁵³ ali pa postopno opuščanje taylorizma. Postopno opuščanje taylorizma zagovarja Hedberg,⁵⁴ ta prehod označuje kot preusmerjanje od maksimalne k minimalni »racionalnosti«. Minimalna racionalnost temelji na okvirno definiranih, ne več na striktno definiranih vlogah, se pravi na ohlapni delitvi dela, ne več na precizni delitvi dela. Ohlapna delitev dela je seveda le provizoričen model za reguliranje protislovij med industrializacijo in profesionalizacijo dela, saj ne odpravlja, ampak le moderira kontraproduktivne učinke taylorizacije dela, ki so osredotočeni v deintelektualizaciji in deprofesionalizaciji dela.

Uvajanje novih tehnologij (zlasti mikroelektronike in robotizacije) zelo verjetno ne bo zaustavilo nadaljne bifurkacije delovne sile. Gorz ima najbrž prav, ko

pravi, da vse bolj intenzivno nasprotje med proizvodnimi silami in proizvodnim načinom ne vodi avtomatično do kvalitativno novih stanj.

Glenday⁵⁵ poroča, da ima uvajanje mikro elektronike podobne učinke kot jih je imelo pred desetletji uvajanje mehanične avtomatizacije. Analize posamičnih podjetij, ki uvajajo mikroelektroniko, kažejo na to, da se zmanjšujejo potrebe po kvalificirani delovni sili in da raste količina »volovskega« in »oslovskega« dela.

Do podobnih ugotovitev prihaja tudi Sandkull,⁵⁶ ko spremlja uvajanje mikroelektronike v pisarne: uvajanje nove tehnologije po eni strani povečuje povpraševanje po inženirjih, po drugi pa povečuje povpraševanje po manj profesionalizirani delovni sili.

Poleg omenjene bifurkacije kvalifikacijske strukture delovne sile v proizvodnem procesu, se z uvajanjem nove tehnologije pojavljajo tudi nenehno nove profesije na makronivoju družbenega dogajanja. Tega dejstva nista dovolj upoštevala ne Braverman, ne Gorz, zato je razumljivo, da sta prišla do povsem negativne teologije, ki lahko vodi samo v zlom obstoječih sistemov, ne pa tudi v organsko porajanje novih profesij in novih slojev delavstva. Prav s tega vidika je Arronowitz⁵⁷ upravičeno kritiziral Bravermana. Opozoril je na to, da poleg vse večje deintelektualizacije delovnih procesov nastajajo tudi nova znanja in z njimi v zvezi tudi nove profesije, ki uhajajo hierarhični kontroli. Prav tako je opozoril na to, da bolj kompleksna tehnologija in rastoča delitev dela sicer res stopnjujeta odvisnost delavcev od delodajalcev, vendar pa hkrati s tem raste tudi medsebojna soodvisnost med delavci in iz nje izvirajoča spontana solidarnost med njimi.

Arronowitz poudarja, da znanstveno delo ne bo nikoli povsem rutinizirano in zaradi tega tudi ne povsem manipulabilno. Na to je sicer opozarjal že Bendix, ko je dejal, da je »vsem avtoritativnim odnosom skupno to, da tisti, ki upravljajo ne morejo nikoli v celoti kontrolirati tistih, ki so jim podrejeni. Prav zaradi tega sloni učinkovita avtoriteta na predpostavki, da bodo podrejeni sledili duhu, ne pa črki pravil.«⁵⁸ Podrejeni, tudi če nimajo strokovnih kvalifikacij, lahko izvajajo resistenco, bodisi z doslednim izvajanjem, ali pa z neizvajanjem vlog in nalog, ki so jim z delitvijo dela dodeljene.

Sovpadanje deprofesionalizacije v neposredni proizvodnji z reprofesionalizacijo na globalnem nivoju⁵⁹ pa postavlja delodajalce pred nove probleme in izziva nove ukrepe. Najpomembnejši med njimi je poskus reifikacije znanja.⁶⁰ Znanje naj bi se vse bolj prenašalo v kompjuterske sisteme. Z razvojem kompjuterizacije naj bi bili delodajalci vse manj odvisni od znanja in iskustva strokovnjakov tako kot so z uvedbo mehanizacije postajali vse manj odvisni od fizične moči delavcev. Z uvajanjem pete generacije kompjuterjev naj bi se povečala možnost predprogramiranja organizacijske aktivnosti, saj bodo postajali računalniki vse bolj »kreativni« in samoregulativni. Čeprav nikoli ne bo dosežena kompletna reifikacija znanja, bo ta vendarle lahko v vse večji meri ogrožala avtonomijo poklicnežev in zmanjševala njihovo pogajalno moč, ki je doslej izvirala iz njihovega nenadomestljivega znanja.

S statičnega vidika lahko proces reifikacije znanja usodno ogrozi avtonomijo poklicnežev. Toda če upoštevamo akcelaracijo znanja in s tem v zvezi tudi nenehno naraščanje količine invencij in inovacij, potem je očitno, da proces reifikacije najbrž ne bo mogel resno ogroziti profesionalne avtonomije zaposlenih.

Delodajalci skušajo sicer uveljaviti kontrolo tudi na področju inovacij in sicer z institucionalizacijo procesov inoviranja ter z elaboriranjem sistemov industrijske lastnine. Če hočejo uveljaviti kontrolo nad inovacijskimi procesi, morajo eliminirati neprediktibilnost prihodnih situacij. Toda inovacije upadajo natančno v isti meri, v kateri raste kontrola nad neprediktibilnostjo. S tem se prav na področju inovativne dejavnosti kažejo dosedanja protislovja med industrializacijo in profesionalizacijo v najbolj neposredni in tudi v najbolj čisti obliki.

Profesionalizacija

Medtem ko smo industrializacijo opredelili kot posebno obliko tehnične delitve dela, ki se širi iz mikroregulacije delovnega procesa na vse ravni družbene delitve dela, ki ni značilen samo za industrijsko družbo, ampak tudi za predindustrijske in poindustrijske družbe.

Čeprav je proces profesionalizacije kontinuiran večstoletni proces, pa doživlja najbolj buren razvoj prav v drugi polovici 20. stoletja in sicer zaradi prav tako burnega razvoja znanosti in tehnologije. S hitrim razvojem profesionalizacije se v osnovi menja tudi odnos zaposlenih do dela, do delovne organizacije in do celoživljenjske strokovne kariere. Toffler⁶¹ meni, da sodi človek organizacije v večerajšnji svet; namesto njega se pojavlja takoimenovani »asociativni človek«. Ta ni več predan delovni organizaciji, ni več vezan na delovno mesto, ni več usmerjen v napredovanje po hierarhični lestvici v podjetju. Namesto na podjetje, se veže na strokovno kariero, pri tem pa mu je skoraj vseeno v kateri organizaciji dela. Čeprav se ne veže na delovno mesto pa zaradi tega ni nič manj navezan na delo, ki ga opravlja. Nasprotno: vse bolj je usmerjen v nenehno strokovno izpopolnjevanje, kar mu daje pečat »razvijajočega se odrasleža«.⁶² Življenje odraslih ni več ustaljeno, ampak postaja prav tako fluidno, kot je življenje odrasčajoče mladine. Posledica tega je pogostejša menjava posla, pogostejša menjava delovne organizacije pa tudi družinskega in družbenega okolja.

Tako »asociativni človek« kot tudi »razvijajoči se odraslež« zmanjšujeta pomen delovne organizacije in povečujeta pomen doživljenjske strokovne kariere. Ta preusmeritev verjetno ne velja samo za vrhunske strokovnjake, ampak tudi za zaposlene z nižjo kvalifikacijo. V tej zvezi želim opozoriti na izjavo Nore Watson, ki je v intervjuju dejala: »Mislim, da večina od nas išče poklic in ne zaposlitev. Večina nas ima, tako kot delavec ob tekočem traku, zaposlitev, ki je premajhna za dušo. Zaposlitev ni dovolj velika za ljudi«.⁶³

Porast splošne izobrazbe odpira torej nove aspiracije, ki so usmerjene v poklic, ne pa več v dobro plačan posel. Ta preusmeritev je še bolj značilna za mlade generacije, zlasti v ZDA, kjer je povprečna izobrazbena raven mlajših generacij postala že zelo visoka. Jankelowich⁶⁴ ugotavlja na osnovi reprezentativne ankete mlajših generacij v ZDA, da gre med njimi dejansko za množično vrednostno preorientacijo: mladina si želi bolj neodvisno delo, ki omogoča več samoiniciativne aktivnosti, bolj personalno obliko dela v manjših skupinah in večjo osebno odgovornost. Tudi Kerr⁶⁵ ugotavlja, da med mladimi še vedno prevladuje zelo velika navezanost na delo, ki se kaže med drugim tudi v tem, da kar 80 % ameriških študentov pritrjuje stališču: »naporno delo se vedno izplača«. Pri tem pa ne gre samo za stališča, ampak tudi za vedenje, ki je skladno s temi stališči. V ZDA se zdaj že več kot polovica študentov preživlja z lastnim delom ob študiju.

Zavezanost delu pa seveda ne pomeni, da so mladi pripravljeni prevzeti kakršno koli delo. Po diplomi iščejo le takšno delo, ki omogoča, poleg primernega dohodka, tudi samoaktualizacijo posameznika pri delu. V vedno manjšem navdušenju za tradicionalno repetitivno delo, ki izvira iz industrijske delitve dela, oziroma iz taylorizacije dela, se torej ne skriva propad protestantske etike dela, ampak porajanje nove estetike dela, ki zavrača deprofesionalizirano delo, hkrati pa se vse bolj navezuje na poklicno, se pravi profesionalno zahtevno delo. Kriza je torej posledica tega, da je »delovno mesto v ZDA ena izmed najbolj konservativnih institucij«.⁶⁶

Omenjeno krizo se je dalo predvideti. Kerr jo je tudi s svojimi sodelavci napovedal že pred več kot desetimi leti, ko je zapisal: »Da bi se zaposleni prilagodili na vse večjo soodvisnost, ki jo zahteva nova tehnologija, je potrebna vse večja disciplina; toda novi, bolj izobraženi delavski razred si želi več svobode in več pro-

stora za individualno aktivnost in sicer tako znotraj kot tudi zunaj profesionalnega okvira. Na ta način poraja sedanja tehnična družba vir svojega lastnega razkroja in sicer ne zaradi razrednega boja, ampak zaradi konflikta med disciplino, ki jo zahteva tehnologija in potrebo po neodvisnosti, ki jo med delovno silo sama ustvarja». ⁶⁷

Razraščanje delovne estetike je očitno znamenje tega, da dominacija tehnične delitve dela nad družbeno delitvijo dela ni več mogoča. Ni več mogoča dominacija taylorizma nad vse bolj profesionalizirano delovno silo, niti dominacija tistih institucij, ki vzdržujejo tehnično delitev dela nad institucijami, ki razvijajo profesionalno delitev dela. S tem v zvezi meni Kerr⁶⁸ da bo treba zmanjšati avtonomijo delovnih organizacij in povečati avtonomijo posameznikov, ki so zaposleni v njih. Če do te spremembe ne bo prišlo pravočasno, lahko – po njegovem mnenju – pričakujemo beg novih generacij iz dela, ali pa velike konflikte na področju dela.

Ob teh težah želimo poudariti, da potrebe po večji avtonomiji niso samo posledica višje izobrazbe zaposlenih, ampak tudi neizogibna nujnost, ki izvira iz strokovno zahtevne narave dela. Ne gre torej samo za moralni ali estetski konflikt, ampak tudi za strukturalni konflikt, ki izvira iz profesionalno bolj zahtevnega dela, ne samo iz profesionalno bolj podkovane delovne sile.

Iz tega sledi še konsekvence: ne gre samo za to, da zmanjšamo avtonomijo podjetij in povečamo avtonomijo posameznikov, ki delajo v podjetjih, ampak gre tudi za to, da deblokiramo vse večjo kreativnost posameznikov in poklicnih skupin z redistribucijo moči: večjo družbeno moč naj bi dobile tiste institucije, ki skrbijo za profesionalizacijo dela in delovne sile.

Konflikti in spremembe v mikroorganizaciji vsakodnevnega delovnega procesa bodo prej ali slej vplivali tudi na spremembe na drugih ravneh industrijske družbe. Delovne organizacije bodo morale razrešiti naraščajoči konflikt med njihovimi sistemi tehnične delitve dela, ki so sistemi dominacije, in delovnimi kolektivi, ki so vse bolj parlamenti različnih profesionalnih skupin. Sistemi dominacije, utemeljeni na tradicionalni industrijski delitvi dela, ne morejo uspešno regulirati delovne aktivnosti profesionalnih skupin, ker temelje na togi delitvi dela in na hierarhični kontroli nad zaposlenimi. Socioprofesionalne skupine v delovnih organizacijah namreč potrebujejo za učinkovito delo tesno povezavo z matičnimi profesionalnimi organizacijami zunaj podjetij, ki jim zagotavljajo nenehno obnavljanje in razvoj strokovnega znanja ter vzdrževanje profesionalne etike.

Rešitev iz te zagate je, kot smo že omenili – bolj fleksibilna delitev dela, ki vključuje tudi bolj fleksibilni delovni čas in bolj fleksibilni delovni prostor (v organizaciji, zunaj nje, na domu itd.) ter bolj fleksibilne oblike zaposlovanja, ki dopuščajo nenehno strokovno izobraževanje ob delu in iz dela ter večjo samoiniciativo pri zaposlovanju in prezaposlovanju.

Postopoma se bo spreminjal tudi odnos med izobraževalnim in proizvodnim subsystemom v celotni družbi. Če je bila za industrijsko družbo značilna dominacija industrije nad šolstvom, oziroma dominacija tehnične delitve dela nad družbeno, bo za postindustrijske družbe veljalo nasprotno: naraščala bo dominacija izobraževalnega subsystema nad proizvodnim. Pri tem bo ključna nova družbena vloga univerz, pa tudi srednjih šol in vseh tistih institucij, ki razvijajo profesionalizacijo delovne sile.

Večja avtonomija teh institucij, zlasti univerz, bo omogočila reprofesionalizacijo delovne sile in omejevala komercializacijo in politizacijo profesij. To funkcijo bodo univerze uveljavljale v konfliktu s tistimi skupinami, ki imajo finančno in politično moč. V zvezi s tem napoveduje Gouldner⁶⁹ vse bolj odprte konflikte med skupinami, ki so nosilke znanja in skupinami, ki posedujejo tradicionalne oblike moči. »Stari finančni razred admira« v zahodnih deželah, medtem ko so v deželah realnega socializma »funkcionarji Partije in birokrati še večja ovira novonastaja-

jočemu razredu«. Kljub vse večjemu nasprotovanju starih razredov pa moč vendarle postopoma prehaja na novi razred humanistične in tehnične inteligence. Ta novi razred ni samo bolj izobražen, ampak je tudi po svojih izhodiščih bolj univerzalen, saj se legitimira z ideologijo profesionalizma, ki je hkrati tudi najboljše orožje za krhanje avtoritete bivših razredov.

Zaradi svojega univerzalizma je novi razred tudi zainteresiran na demokratizaciji dela, saj mu le načelo samokontrole, samoregulacije in samointegracije dela omogoča kvalitetne izdelke in usluge. V tem smislu je novi razred – po Goulderjevem mnenju – utelešenje tistih stremeljenj delavskega razreda, ki jih ta goji v zvezi z uresničevanjem samoupravljanja. Večja avtonomija univerz in vseh institucij, ki zagotavljajo generiranje, reprodukcijo in distribucijo znanja, potemtaka ne bo uveljavljala samo reprofesionalizacijo, depolitizacijo in dekomercializacijo profesionalne aktivnosti, ampak bo zelo verjetno privedla tudi do demokratizacije univerz in do demokratizacije celotnega sistema izobraževanja oziroma do demokratizacije družbene delitve dela.

Prvi korak v smeri globalne demokratizacije družbene delitve dela je zmanjševanje vertikalne diferenciacije med profesijami, drugi korak je v odpravljanju diskontinuitet v hierarhiji profesionalnih situsov,⁷⁰ tretji korak pa je v odpravljanju hierarhične kontrole nad profesionalnimi aktivnostmi in uveljavljanje demokratične kontrole kolegov, klientov in javnosti nad aktivnostjo različnih profesij. Kolegialna kontrola nad proizvodnjo znanja »nima funkcionalnega ekvivalenta«⁷¹ v nobeni drugi skupini, medtem ko mora biti diseminacija in implementacija akumuliranega znanja podvržena kontroli javnosti in kontroli uporabnikov.

Sekundarne posledice profesionalizacije dela

Čeprav nove poindustrijske družbe ne potrebujejo političnih revolucij za to, da bi prerasle tradicionalne industrijske družbe kapitalističnega in realsocialističnega tipa, pa potrebujejo globalne socialne spremembe, ki jih lahko označimo s socialnimi revolucijami. Med tem ko politične revolucije v deželah realnega socializma niso privedle do ustreznih socialnih in kulturnih sprememb, ampak so se omejile le na polit-ekonomske spremembe, bodo poindustrijske družbe spremenjale predvsem socialno delitev dela (in z njo tudi socialno stratifikacijo) in globalno kulturo celotnih populacij.

Industrijske družbe niso mogle zmanjšati vertikalne stratifikacije: Nasprotno! Z nekontrolirano družbeno delitvijo dela so jo celo povečevale; s tem so povečevale tudi neenakomerno distribucijo moči. Res je, da so industrijske družbe uresničile množično prostorsko, horizontalno in vertikalno mobilnost in s tem odpirale množične možnosti vertikalne promocije. Toda s tem vertikalna delitev dela in na njej temelječa socialna stratifikacija nista bili nič manjši, pač pa sta postali s tem bolj stabilni, bolj legitimni. Poindustrijske družbe bodo zmanjševale vertikalno delitev dela s tem, da bodo odpravljale manj zahtevna dela, ki jih je rodil taylorizem na podlagi doslednega ločevanja ideativnih od eksekutivnih funkcij. Nadaljnje zmanjševanje vertikalne delitve dela bo sovpadalo z oblikovanjem splošnejših poklicnih profilov in z odpravo segmentacije med poklici in profesijami. Tretji proces, ki bo uveljavljal manjšo vertikalno delitev dela, bo splošna deharizmatizacija profesij in proletarizacija profesionalne delovne sile. Ta proces bo ublažil učinke večje vertikalne funkcionalne diferenciacije, ki bo znotraj teh skupin dokaj verjetno še dolgo časa naraščala.

Poleg manjše vertikalne družbene delitve dela, ukinjanja tehnične delitve dela in uvajanja samoregulativnih oblik tehnične delitve dela, bodo morale poindustrijske družbe uveljaviti tudi svoboden pretok informacij, to pa pomeni, da bodo morale ukinjati politične in ekonomske monopole na informacije; boriti se bodo morale proti sistemom tajnih informacij, na katerih gradi svojo moč politokracija

in proti sistemom industrijske lastnine, na katerih gradi svojo moč finančni kapital. V tem boju za demonopolizacijo informacij bo imel novi razred oporo predvsem v dejstvu, da bo hitra akumulacija informacij in znanja »avtomatično« zniževala vrednost posamične informacije (npr. patenta), po drugi strani pa povečevala možnost nekontrolirane diseminacije informacij in znanja. Na ta način bo monopol na informacije vse manj možen in tudi vse manj zanimiv. Namesto političnega in finančnega monopola na informacije bo igrala ključno vlogo sposobnost selekcije, obdelave in uporabe danih informacij. Boj za kontrolo nad znanjem se bo sprevrgel v boj za kontrolo nad znanstveniki in nad raziskovalnimi inštituti. Potrebna bo kontrola nad »živim znanjem«, ne več nad akumuliranim, minulim znanjem. Na tem terenu pa bodo imeli stari razredi še manj možnosti za uspeh kot jih imajo v sedANJI fazi, pa čeprav vojno-industrijskih kompleksov še ne bo mogoče odpraviti.

Poleg opisanega toka dogodkov seveda ni izključena nasprotna možnost polne monopolizacije informacij in znanja po politokraciji, po vojski, ali pa po finančnem kapitalu. Če bi katerakoli od omenjenih skupin uveljavila dominacijo nad informacijami in znanjem, bi bila družba kot celota obsojena na intelektualno blokado in na moralno dekadenco. Stroke in strokovnjaki, ki nimajo avtonomije, ne morejo imeti niti motivacije za inovacije, niti ne morejo razviti profesionalne morale, ki jamči kvalitetno produkcijo in reprodukcijo profesionalne aktivnosti.

Profesionalizacija delovne sile bo dokaj verjetno učinkovala tudi na preobrazbo ali pa morda celo na ukinjanje trga delovne sile. Klasičen trg delovne sile, ki zahteva maksimalno mobilnost vseh vrst zato, da bi dosegel optimalno alokacijo delovne sile ni več sprejemljiv pri višji stopnji profesionalizacije delovne sile, ker ustvarja preveč fluidno delitev dela in preveč erratično strokovno kariero. Pri visoki profesionalizaciji delovne sile pomeni fluidna delitev dela dobesedno preprečevanje akumulacije izkustva in znanja, s tem pa tudi neracionalno alokacijo in regulacijo tega znanja.⁷²

Birokratska alokacija delovne sile, kot jo poznamo iz dežel realnega socializma, je po drugi strani preveč toga in premalo fleksibilna. Status je tu pomembnejši kot vloga oziroma funkcija, zato do optimalne alokacije in koordinacije tudi v tem primeru ne more priti. Hierarhična koordinacija postaja toliko bolj nevzdržna, kolikor bolj raste vzporedno s profesionalizacijo delovne sile zmožnost le te za samoregulacijo, za samokoordinacijo in samozaposlovanje.

Poindustrijski trg delovne sile bo najbrž v nekaterih pogledih podoben predindustrijskemu. Tako kot je bila delitev dela v predindustrijskih družbah v rokah cehov, tako bo najbrž tudi v poindustrijskih družbah alokacija profesionalizirane delovne sile v večji meri kot sedaj potekala prek profesionalnih institucij, bodisi da bodo to univerze, šole, poklicne asociacije, ali pa druge profesionalne institucije.⁷³ Samo te bodo lahko zagotivile dovolj fleksibilno in hkrati dovolj precizno alokacijo profesionalizirane delovne sile. Samo te se bodo lahko izognile preveč fluidni delitvi dela, ki je značilna za neregulirani trg delovne sile in tudi preveč rigidni delitvi dela, ki je značilna za birokratsko in plansko alokacijo delovne sile.

Sistem alokacije profesionalizirane delovne sile bo najbrž temeljil na treh elementih: na poklicni karieri, na motivaciji (ki ne bo samo finančna) in na razviti informacijski strukturi, ki bo omogočala večjo samoiniciativo pri zaposlovanju. Delovno življenje ne bo več bolj ali manj naključno zaporedje zaposlitev, niti ne bo usoda, ki bi jo dodeljevale državno-birokratske institucije, ampak bo fleksibilna in samoregulirajoča dis/kontinuiteta, ki bo omogočala smotrno akumulacijo znanja in izkustva.

Takšna alokacija delovne sile ne bo produkt dobrih namenov, ampak nujnost, ki jo narekuje logika racionalne alokacije profesionalizirane delovne sile. Vsaka

drugačna rešitev bi namreč pomenila množično entropijo, ki smo ji tudi danes priča v večini industrijsko razvitih dežel.

Jugoslavijo pretresajo vsi tisti pojavi, ki se nanašajo na delitev dela in na alokacijo profesionalne delovne sile v industrijskih deželah. Jugoslavija pogosto akumulira slabe plati zahodnih kapitalističnih in vzhodnih realsocialističnih dežel. Kljub temu pa ima eno komparativno prednost in sicer to, da je kot »mešana« socialna tvorba bolj dojemljiva za spremembe ki prihajajo.

¹ Barry Turner, *Industrialism*, Longman, Harlow, 1975, str. 30.

² Alan Swingewood, *Marx and Modern Social Theory*, Macmillan, London, 1975, str. 172–173.

³ Swingewood, 1975, op. cit., str. 175–176.

⁴ Swingewood, 1975, op. cit., str. 177.

⁵ Swingewood, 1975, op. cit., str. 74.

⁶ Emil Durkheim, O podeli društvenog rada, Prosveta, Beograd 1972, str. 88–89.

⁷ Marx Karl, Kapital, Kultura, Beograd 1947, str. 134.

⁸ Marx, 1947, op. cit., str. 140.

⁹ Leonard Berkowitz, »Responsibility and Dependency«, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1963, No. 5.

¹⁰ Swingewood 1975, op. cit., str. 178.

¹¹ Durkheim, 1972, op. cit., str. 75.

¹² Durkheim, 1972, op. cit., str. 73.

¹³ N. Smelser, *Mechanisms of Change and Adjustment to Change*, str. 45–46; in Faunce & Form, *Industrial Society*, Little Brown, Boston, 1969.

¹⁴ W. Faunce, »Automation and Division of Labor«, *Social Problems*, 1965, No. 2.

¹⁵ *Problems of an Industrial Society*, McGraw-Hill, 1968, str. 163–168.

¹⁶ V.R. Polzov, »Odpravljanje razlik med umskim in ročnim delom« *Teorija in praksa*, 19, štev.

¹⁷ Harry Braverman, »Labor and Monopoly Capital«, *Monthly Review Press*, 1974, New York, London.

¹⁸ Braverman, 1974, op. cit., str. 193.

¹⁹ Braverman, 1974, op. cit., str. 230.

²⁰ Braverman, 1974, op. cit., str. 231.

²¹ Braverman, 1974, op. cit., str. 194.

²² Braverman, 1974, op. cit., str. 225.

²³ Braverman, 1974, op. cit., str. 167.

²⁴ Braverman, 1974, op. cit., str. 208.

²⁵ Andre Gorz, *Critique de la division du Travail*, Editions du Seuil, Paris, 1973, str. 251.

²⁶ Gorz, 1973, op. cit., str. 269.

²⁷ Gorz, 1973, op. cit., str. 19.

²⁸ Gorz, 1973, op. cit., str. 14.

²⁹ Engels, »O autoriteti«, *Izbrana dela Marxa in Engelsa*, Tom. 1, str. 614, Beograd 1949.

³⁰ Citirano po Bravermanu, 1974, str. 229.

³¹ Gorz, 1973, op. cit., str. 19.

³² Lenin, *Izbrana dela*, knj. 12, str. 205, Beograd 1960.

³³ Lenin, *Sočinenija*, Tom 2, Moskva, 1967.

³⁴ Božo Jušić in Djuro Sušnjić, *Gledišta*, 1975, štev. 5–6.

³⁵ Vanja Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, Kulturni radnik, Zagreb 1974, str. 257.

³⁶ Fores, New »Information Technology as Another Industrial Revolution«, International Institute of Management, Discussion Paper LMP 82–6, Berlin 1983.

³⁷ Kerr, C., *Industrialism and Industrial Man: The Problems of Labor and Management in Economic Growth*, Cambridge, Harvard University Press, 1960.

³⁸ Feldmann, S., More, W., »Industrialization and Industrialism: Convergence and Differentiation« in Faunce, W., and Form, W., New York, Little Brown, 1969.

- ³⁹ Aron, R., *Eighteen Lectures on Industrial Society*, London, Weindenfeld and Nicolson, 1967.
- ⁴⁰ Greenwood, E., »Attributes of Profession«: in Form, W. Nosow, S., (eds.), *Work and Society*, New York, Basic Books, 1962.
- ⁴¹ Greenwood, op. cit.
- ⁴² Parson T., »The Professions and the Social Structure«, *Social Forces*, Vol. 17, No. 5, Maj 1939.
- ⁴³ Gouldner, A., »Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles«, *Admin. Sci. Quart.*, Vol 2, No. 2, June 195.
- ⁴⁴ Rus, V., »From Unemployment to Selfemployment«: in Rus, V., Ishikawa, A., Woodhouse T., (eds.) *Employment and Participation*, Tokyo, Chuo University Press, 1982.
- ⁴⁵ Gyarmati, G.E., »The Doctrine of the Professions: Bases for a Power Structure«, *International Social Science Journal*, Vol. XXVII May 1975.
- ⁴⁶ Pavalko, R., *Sociology of Occupations and Professions*, Itaka, Peacock, 1971.
- ⁴⁷ Corvin, R.G., *Militant Professionalism*, New York, Appleton Century Crafts, 1970.
- ⁴⁸ McKelvey, W.W., »Expectational Noncomplementarity and Style of Interactions Between Professionals and Organization«, *Admin. Sci. Quart.*, Vol. 14, No. 1, March 1969.
- ⁴⁹ Braverman, op. cit., 1974.
- ⁵⁰ Lucien Karpik, *Organization and Environment*, Sage, London, 1978.
- ⁵¹ Elmar Altvater, »Kvalifikationsbegreppets historiska bakgrund«; v knjigi Bo Cavefors/ed./, *Jämlikhetsmyt och klassherravälde*, Lund, 1976.
- ⁵² Peter Blau, *Inequality and Heterogeneity, A Primitive Theory of Social Structure*, The Free Press, New York, 1977.
- ⁵³ Edmind Dahlström, »Division of Labour, Class Stratification and Cognitive Development«, *Acta Sociologica*, Vol. 23, No. 2-3, 1980.
- ⁵⁴ Hedberg, B.L.T., Hystrom, P.C., Starbuck, W.H., »Camping on Seesaws: Prescriptions for a Self-Designing Organization«, *Admin. Sci. Quart.*, Vol. 21. No. 1, March 1976.
- ⁵⁵ Glenday, D. *The New Technologies, Trade Unions and Collective Bargaining*, Inter. Workshop, Dubrovnik 1983.
- ⁵⁶ Sandkull, B., »Using New Tecnology to Prevent Economic and Industrial Democracy«, Paper presented to International workshop: Future Perspectives of Economic and Industrial Democracy, Dubrovnik, 1983.
- ⁵⁷ Aronowitz, S., »Marx, Baraverman, and the Logic of Capital«, *The Insurgent Sociologist*, Vol. 8. No. 2-3, Fall 1978.
- ⁵⁸ Reinhard Bendix, *Work and Authority in Industry*, New Work, Wiley, 1956.
- ⁵⁹ Rumeberger, C., Russel, W., »The Changing Skill Requirements of Jobs in U.S. Economy«, *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 34, No. 4, July 1981.
- ⁶⁰ Hennestad, B., »Computer Technology, Work Organization and Industrial Democracy«, *International Studies of Management and Organization*, Vol. 12, No. 3, Fall 1983.
- ⁶¹ Toffler, A., *Future Shock*, London, Pan Books, 1971.
- ⁶² Larry Hirschhorn, »Post-Industrial Life, A US Perspective«, *Futures*, August, 1979.
- ⁶³ Harry Magdoff, »Pomen dela: eno izmed marksističnih gledanj«, *Toerija in praksa*, Vol. 20 štev. 4-5, 1983.
- ⁶⁴ Yankelovich, D., »Work, Values, and New Breed«: in Kerr, C., Rosow, J.M. (eds.), *Work in America: The Decade Ahead*, New York, Van Nostrand & Reinhold 1979.
- ⁶⁵ Ker. C., Rosow, J.M., *Work in America: The Decade Ahead*, New York, Van Nostand & Reinhold, 1979.
- ⁶⁶ Yankelovich, D., »Work, Values, and New Breed«: in Kerr, C., Rosow, J.M. (eds.), *Work in America: The Decade Ahead*, New York, Van Nostand & Reinhold 1979.
- ⁶⁷ Kerr, C., Dunlop, J.T., Harbison, F.H. Myers, C.A., »Post-scriptum a L'industrialisme et le Travailleur industriel«, *Revue Internation. du Travail*, Vol., No. 6, June 1971.
- ⁶⁸ Kerr, C., Rosow, J.M., *Work in America: The Decade Ahead*, New York, Van Nostand & Reinhold, 1979.
- ⁶⁹ Gouldner, A., *The Future of Intelecuals and the Rise of new Class*, New York, McMillan Press, 1979.
- ⁷⁰ Claus Offe, *Industry and Iequality*, Edvard Arnold, London 1976.
- ⁷¹ Edmund Dahlström, 1980, op. cit.

⁷² Kazutoshi Kashiro, »Labor Productivity and Recent Employment Adjustment Programms in Japan«, *Japan Labour Buletin*, January, 1979.

⁷³ Arthur Stinchcombe; »Bureaucratic and Craft Administation of Production. A. Comparative Study«, *Admin. Sci. Quarterly*, Vol. 4, pp. 168–187, 1959.